

**Universiteit
Leiden**
The Netherlands

**Omslag, bulletin van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het
Scaliger Instituut / 2005 - no 3**

Damen, J.C.M.; Oostrom, Frits van; Kuiper, P.N.; Gerritsen, W.P.; Hinrichs, Jan Paul;
Marion, Olga van; ... ; Warnar, Geert

Citation

Damen, J. C. M., Oostrom, F. van, Kuiper, P. N., Gerritsen, W. P., Hinrichs, J. P., & Marion, O. van. (2005). Omslag, bulletin van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut / 2005 - no 3. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/60449>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License:

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/60449>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

In dit nummer

‘Innovatie komt uit de marge’
Frits van Oostrom over handschriften
en bibliotheken » 1

Voorpublicatie uit van Oostroms
nieuwe boek » 3

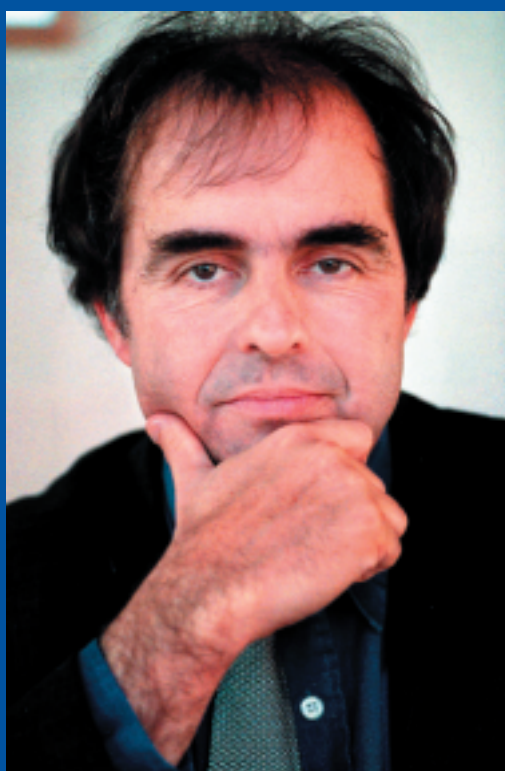
Van wortels en kruiden
Een vroege Chinese druk in
de Bibliotheca Thysiana » 4

HORA EST! Het proefschrift
in de schijnwerper » 6

Scaliger en de vlo van
Catherine des Roches » 7

Legaat Van Wijk revisited » 10

Van de oplettende lezer » 12

Prof. dr. Frits van Oostrom
(foto Marc de Haan, Leiden).

‘Innovatie komt uit de marge’

Frits van Oostrom over handschriften en bibliotheken

Jos Damen

Begin 2006 verschijnt het boek *Stemmen op schrift* van prof. Frits van Oostrom, sinds 2002 universiteitshoogleraar te Utrecht en sinds mei 2005 tevens president van de KNAW. In zijn nieuwe boek belicht Van Oostrom de Nederlandse literatuur tot het jaar 1300, dus inclusief Hadewijch, de ridderromans, de Reinaert en meester Maerlant.

Van Oostrom was tussen 1982 en 2002 hoogleraar in Leiden en werkte daarna nog een tijdlang regelmatig in een soort monnikscel in de Leidse universiteitsbibliotheek. Hij kent de Leidse bibliotheek en haar collecties goed. Dat is één van de redenen waarom in *Omslag* zowel een voorpublicatie uit zijn nieuwe boek verschijnt (een passage over de Leidse hoogleraar Lipsius en een mysterieus verdwenen manuscript) als de weerslag van een vraaggesprek met Van Oostrom.

‘Mijn nieuwe boek *Stemmen op schrift* is deel één van een tweeluik, dat de eerste eeuwen van de Nederlandse literatuur bestrijkt. In het slot-hoofdstuk komen mr. Willem, de schrijver van de Reinaert en meester Maerlant aan bod. Je zou kunnen zeggen: respectievelijk Louis Paul Boon en Geert Mak, maar dan 750 jaar geleden. Het is prachtig om te zien hoe de Nederlandse literatuur in die eerste eeuwen opkomt: van wat losse, rijke, poëtische woorden, via *hebban olla vogala* tot de ridderromans, de vrouwenmystiek en de Reinaert. Vergis je niet in het volume: de schrijvers van de ridderromans hadden bijvoorbeeld een enorme productiviteit. Koning Arthur, Karel de Grote en wat daar omheen is geschreven vormen meer dan een miljoen regels in onze taal. Je kan het natellen als je de CD-ROM *Middelnederlands* gebruikt. En als je weet wat een moeite het toen alleen al kostte om perkament te bereiden, zie je nog duidelijker wat een inspanning men voor de literatuur over had.’

Innovatie komt uit de marge

‘Via de Leidse hoogleraar Peter Gumbert kwam ik in contact met de perkamentbereiding. Hans Groot kan dat prachtig. Dat is een karwei: na een dag werken heb je 12 vellen perkament, één katern. Dat gebruik je natuurlijk voor zeer bijzondere dingen. De vroege Nederlandse literatuur is heel apart. Aanvankelijk komen de heiligenlevens in de volkstaal en de

Jacob van Maerlant, *Der Naturen Bloemen*,
handschrift op perkament, ca. 1360 [BPL 14a f. 38v-39r].

boeiende ridderromans, creatieve volging van het Franse voorbeeld. Echte innovatie komt altijd uit de marge: hier is dat de vrouwenmystiek. Hadwijch en haar “zusters” maken de vroege Nederlandse literatuur echt bijzonder. Ook buitenlanders als Kurt Ruh zien die speciale kwaliteiten. De prachtige Reinaert, en nog zoveel meer. Ja, ik sta inderdaad bol van enthousiasme. Ik geef die jaren van mijn leven toch niet aan iets onbetekenends? Ik hou echt van die taal, die verhalen, die poëzie. Daarom wil ik ook graag de jeugd blijven interesseren voor dat moois.’

Bibliotheken als hoeders

‘Er is natuurlijk ook reden tot enige zorg dat die kennis van ons cultuurgoed wegzakt. Bibliotheken zijn dragers en hoeders van onze kennis. Niet alleen van die Middeleeuwse handschriften, maar ook van de secundaire literatuur. Literatuurhistorici als Van Mierlo, Willems en Maartje Draak zijn in een constante dialoog met hun voorgangers, en wij bouwen daar op voort. Het eerste handschrift dat ik ooit in handen had? Daar hoef ik geen seconde over na te denken. Ik weet zelfs het bibliotheeknummer nog: Utrecht UB Hs. 1006. Wim Gerritsen toonde een groepje Utrechtse studenten de Tweede Historiebijbel. Het is een bijbel in proza, met een stuk over Alexander de Grote. Het vermoeden was toen dat het de legger was voor een druk van Gerard Leeuw. Dat was te zien aan regelmatige nagelindrukken, die in hs. 1006 voorkwamen. Bij Gerritsen en bij Gumbert merkte ik: zo werkt wetenschap. Zo zit de geschiedenis van het schrift in elkaar. Zo zijn handschriften en boeken gemaakt. En, ook heel belangrijk: zo evolueert onze kennis daarover. Zelf ben ik geen codicoloog, maar de wetenschap werkt enorm stimulerend.’

Lipsius en Internet

‘Dit nieuwe boek is de vrucht van hard werken. Net als een echte monnik om vijf uur opstaan, ook op zondag. Gelukkig is de creatieve drang zo sterk dat ik nooit een wekker nodig heb. Als je dan ook nog het geluk hebt om te kunnen werken in de UB Leiden en in het NIAS in Wassenaar, kan je bijna in een roes werken. De Leidse collectie is natuurlijk een schatkamer. Voor iemand met mijn achtergrond zijn er drie belangrijke bibliotheken: Leiden en de KB’s van Brussel en Den Haag. Juist vanwege de rol die bibliotheken horen te hebben is het openingshoofdstuk van mijn boek interessant. De geschiedenis van de *Wachtendonckse psalmen* is ook bizar. Het is een mysterie: dat handschrift blijft eeuwenlang netjes bewaard, en verdwijnt vlak nadat een groot Leids geleerde als Lipsius het in handen krijgt en – wonder – er direct het belang van inziet. En dan ... het handschrift van de *Wachtendonckse psalmen*, de oudste Nederlandse tekst, lijkt van de aardbodem verdwenen!

Een bibliotheek moet natuurlijk meer doen dan alleen netjes handschriften conserveren. Belangrijk is het om anderen tot onderzoek te stimuleren en al het moois te openbaren. Voor wetenschappers is het belangrijk dat er zowel veel op internet als in open opstelling in bibliotheken beschikbaar is. Internet is met de jaren een steeds betrouwbaarder informatiebron geworden. Zelf ben ik ook betrokken geweest bij initiatieven als www.literatuurgeschiedenis.nl waarmee we een jongere generatie proberen te bereiken. Als een critica als Aleid Truijens dat dan een “betoverende site” noemt, doet dat genoeg.’

Wortels en takken

‘Bibliotheken zijn instrumenteel om mensen plezier te laten krijgen in het verwerven van kennis. Een van mijn meest intense bibliotheekervaringen is een rondleiding die ik als eerstejaars door de magazijnen van de universiteitsbibliotheek kreeg. Maar ook in een heerlijk wanordelijke bibliotheek als in het Centre Pompidou is het mooi om rond te neuzen. In mijn tijd in Harvard bezocht ik de Widener Library vaak, met die enorme collecties in open opstelling. Automatisering is in diverse opzichten een zegen. Je ziet in de online catalogus thuis al welke boeken er zijn, vraagt ze aan en na een uur liggen ze in de bibliotheek voor je klaar. Kijk ook naar een Opleiding Engels in Leiden die een mooie switch maakt van een opleiding boekwetenschap naar Book and publishing. Dat wordt er niet met de haren bijgesleept: boek & byte passen bij elkaar. Paleografie een uitstervend vak? Kom nou toch, ook vroeger was de Neerlandistiek afhankelijk van enthousiaste individuen. In andere vakgebieden weet men soms beter ook de randen van de wetenschap blijvend te financieren. Iets als bijvoorbeeld het upgraden van de BNM (Bibliotheca Neerlandica Manuscripta), voor het vakgebied toch een subliem instrument, was elders al tien keer gefinancierd en gerealiseerd.’

Het Lipsius-mysterie: voorpublicatie uit Stemmen op schrift

Frits van Oostrom

Zo stuitte in de zomer van 1591 Justus Lipsius, professor in Leiden en Leuven, toen hij op doorreis was in Luik vanuit het kuuroord Spa, waar hij voor zijn gezondheid had verbleven, op een oud Nederlandstalig boek. Het is een verbazingwekkend toeval dat Lipsius juist dit boek trof, en zeldzaam knap dat hij – ‘Le plus savant homme qui nous reste,’ schreef Montaigne – meteen zag waar het om ging. Speurend naar antiquarische boeken had hij in theorie van alles kunnen vinden: een manuscript met werk van Hadewijch, een ridderroman of heiligenleven (waarvoor hij stellig zijn neus zou hebben opgehaald), wie weet Willems *Madoc* of juist een onbeduidend blaadje met het bloedeloze maakwerk van een anonieme derderangs poëet. Maar wat Lipsius in Luik in handen viel, was het handschrift dat nog steeds kan gelden als het alleroudste Nederlandse boek.

Het was het handschrift van de *Wachtendonckse psalmen*, zo genoemd naar de Luikse kanunnik Arnold Wachtendonck, die het uit zijn bezit aan Lipsius liet zien. Het eerste Nederlandstalige boek stamt dus, toepasselijk genoeg, uit de traditie van het Boek der Boeken, meer speciaal de psalmen, de gezangen van kleine mensen tot hun ontzagwekkende God. Het manuscript dat de kanunnik in 1591 aan Lipsius toonde, dateerde uit omstreeks 900 en was geschreven in de streek waar het zich zevenhonderd jaar later nog steeds bevond: te weten nabij Luik, wellicht concreet het klooster Munsterbilzen, dat daar in de tiende eeuw een voorname abdij was van adellijke nonnen. Het boek is eveneens de eerste plaats waar ons woord ‘boek’ voorkomt: gespeld als *buok*, als vertaling bij het Latijnse *liber*. Hetgeen meteen de status van de Nederlandse tekst in deze *Wachtendonckse psalmen* aangeeft: het Nederlands begint op schrift als ondertiteling. Of eigenlijk boventiteling – want boven de Latijnse psalmwoorden in

het handschrift zag Lipsius Germaanse equivalenten genoteerd staan (misschien was dit wel extra reden voor zijn alertheid: dat de volkstaal hier verscheen in conjunctie met het Latijn; een handschrift met alleen de *Reynaert* zou de humanist waarschijnlijk minder hebben gefascineerd). Of zoals hij opgetogen schreef aan de Antwerpse humanist Henricus Schottius: *vidi psalterium vetus [...] Latinum quidem, sed inter lineas ad singula verba germanica interpretatione superscripta.*¹

Blijkens hun glossen stammen de *Wachtendonckse psalmen* uit de tiende-eeuwse onderwijspraktijk. Daarin waren de psalmen de basisteksten waaruit jonge monniken (en ook wel nonnen) hun allereerste lesjes kregen in lezen en taal. Hun alfabetisering verliep dus via het Latijn, een voor hen vreemde taal, die de kinderen in het begin wel met behulp van hun moedertaal moesten interpreteren – en vandaar de glossen. De *Wachtendonckse psalmen* zijn dus weliswaar de oudste, maar beslist geen autonome Nederlandse tekst, laat staan een creatieve psalmberijming. (...)

Het betreft de Nederlandstalige versie van psalm 18 uit de Vulgaat, door Lipsius per brief in september 1591 bekendgemaakt aan Jan van Hout, de Leidse stadssecretaris en curator van de jonge universiteit aldaar, en vergezeld van de verzekering: ‘Ik weet dat je veel genoeg en zult beleven aan dit oude monument van onze taal, waarvan je nog nooit iets soortgelijks onder ogen hebt gekregen’:

Himila tellunt guolikhêide godes
Coeli enarrant gloriam dei
Inde werk hando sînro
Et opera manuum eius
Furkundit festi
Annuntiat firmamentum.

Dag dages ûtropizot uuort
Dies diei eructat verbum
In naht nahti cundit uûsduom
Et nox nocti indicat scientiam²

Dat de *Wachtendonckse psalmen* er zo uitzagen, valt niet meer te zien. Het eerst ontdekte Nederlandse boek was namelijk tevens het eerste om weer zoek te raken. Het blijft een raadsel hoe dit kon gebeuren, na al die eeuwen van verzekerde bewaring, en juist nadat Lipsius er het unieke belang van had herkend. De ontdekker zelf is bij dit alles niet geheel boven verdenking verheven. Hij omschreef zijn eigen levenswijze ooit als *rore fraudis aspersus*

Petrus Schenk, *Portret van Justus Lipsius*, mezzotint, 1606. [Collectie Academisch Historisch Museum, Leiden; BN 874].

(met een druppeltje bedrog besprenkeld); wie weet beschouwde hij het boek na de door hem vastgestelde betekenis al te gemakkelijk als zijn geestelijke en meteen ook maar materiële eigendom? Van een ander oud (Latijns) boek was Lipsius in elk geval de gretige heler, nadat derden het uit de abdij van Enname hadden ontvreemd. Maar in het geval der *Wachtendonckse psalmen* blijft zoiets gissen op de rand van smaad. Feit is dat de codex na Lipsius nooit meer is gezien, laat staan bestudeerd.

¹ Ik heb een oud psalterium gezien [...] in het Latijn, met tussen de regels boven elk woord een Germaanse vertaling.

² De hemel verhaalt van Gods majesteit, het uitspannel roemt het werk van zijn handen, de dag zegt het voort aan de dag die komt, de nacht vertelt het door aan de volgende nacht.

Van wortels en kruiden

Een vroege Chinese druk in de Bibliotheca Thysiana

Koos Kuiper (Talen en Culturen van China)

De Bibliotheca Thysiana herbergt vele en zeldzame schatten uit de westerse cultuur. Groot was de verbazing toen in de verzameling een Chinees boek opdook dat volgens een inscriptie in de vijftiende eeuw is gedrukt. Dit zou betekenen dat we hier met het oudste boek uit het bezit van Johannes Thysius te maken hebben. Koos Kuiper ging op onderzoek uit.

De Bibliotheca Thysiana heeft één antiek Chinees gedrukt boek. Dit is deel 30 van een *Materia Medica* met de titel *Chongxiu Zhenghe jing shi zheng lei beiyong bencao*, 'Herziene uitgave van de Wortels en Kruiden gereed voor gebruik, naar categorieën ingedeeld en met bewijzen uit de klassieken en geschiedenisboeken, uit de periode Zhenghe [1111-1118]'. Aangezien deel 1 ontbreekt, is er geen titelblad met mogelijke datum van publicatie, maar dit laatste deel bevat wel een nawoord gedateerd 30 november 1468. Daarom is lang aangenomen dat dit de datum van publicatie was en werd het boek beschouwd als het oudste boek in de Bibliotheca Thysiana. Vorig jaar is ontdekt dat het boek ruim een eeuw minder oud moet zijn, maar er zijn ook nog veel meer ontdekkingen gedaan.

Het Chinese boek

In China werden al sinds de Song dynastie (960-1280) op grote schaal boeken gedrukt. Meestal gebeurde dat met houten drukblokken die elk twee pagina's van het boek

Eerste pagina van deel 30 van *Chongxiu Zhenghe jing shi zheng lei beiyong bencao*, met de vermelding van titel, auteur en een deel van de inhoudsopgave.

Duizend-mijlennood (*Qianlij*) uit Tiantai [Duizend mijlen slaat op 'ver kunnen zien'] in: *Het Geïllustreerde Boek [van Wortels en Kruiden]*. Duizend-mijlennood groeit in het Tiantai gebergte. In de lente groeien de spruiten uit en in de herfst zijn er bloemen. De plaatselijke bevolking plukt zowel de bloemen als de bladeren en maakt er een medicijn van dat effectief gebruikt wordt tegen oogkwalen (misschien: *Senecio scandens*).

Afbeelding van de Grondlotus (*difurong*) uit Dingzhou.

De grondlotus groeit in Dingzhou. De smaak is bitter en vlak, hij bevat geen gif, de bloemen zijn vooral voor kwade zweren, de bladeren worden gebruikt in pleisters op kwade gezwellen. Het wordt in de negende maand [omstreeks oktober] geplukt.

[THYSIA 1596].

beslaan, die vervolgens werden dubbelgevouwen en samengebonden. Een boek bestaat dan ook doorgaans uit dubbele bladzijden die met een draad zijn samengebonden. De druk met losse typen is ook al vroeg uitgevonden, maar om technische en esthetische redenen weinig toegepast in het pre-moderne China. Om de drukblokken te maken, werd de tekst eerst op een vel dun papier geschreven dat vervolgens omgekeerd op het blok werd geplakt, waarna een houtsnijder de karakters kon uitsnijden.

Hiermee komen we op een van de redenen waarom dit boek op zijn vroegst uit het eind van de 16de eeuw dateert. Tot die tijd was namelijk de vorm van de karakters meestal direct afgeleid van de Chinese kalligrafie. Vaak stond de stijl van beroemde kalligrafen daarvoor als voorbeeld, met verschillen in tijd en plaats. Vanaf het midden van de 16de eeuw werd met de commercialisering

van de boekdrukkunst geleidelijk een nieuwe, gemakkelijk uit te snijden vorm van karakters ontwikkeld, die geen bijzondere artistieke talenten vereiste van de houtsnijders. Kenmerkend voor deze stijl zijn de dunne horizontale en dikke verticale lijnen en het feit dat de horizontale lijnen waterpas horizontaal lopen en niet meer lichtelijk omhoog gaan, zoals in de kalligrafie gebruikelijk is. Elke dunne horizontale lijn eindigt in de opvallend knopje. Dit type karakters is later het 'Song type' genoemd, maar het heeft net zo weinig met de Song dynastie te maken, als de kleine letter van het type Romein met de Romeinen. Het is nog steeds het meest gebruikelijke druktype in China. De karakters in deze editie zijn nog niet allemaal typerend voor de Song-stijl, maar de grote karakters in de hoofdtekst zijn wel als zodanig herkenbaar.

De Fuchuntang drukkerij van heer Tang uit Nanking

Een tweede reden om dit boek een eeuw later te dateren, is dat alle bekende boeken van de uitgeverij Fuchuntang, die vermeld is in de marge van elke pagina, dateren uit de jaren 1565-1639, vooral uit de periode Wanli (1573-1619) van de Ming dynastie (1368-1644). Fuchuntang was de drukkerij van de heer Tang uit Nanking. Bovendien zijn in dezelfde periode Wanli vele heruitgaven van de editie van 1468 verschenen.

De Fuchuntang editie is met een korte beschrijving vermeld in twee oude bibliografieën, waarbij als jaar van publicatie 1581 wordt gegeven. Er zijn echter geen andere exemplaren van deze editie bekend, dus misschien hebben wij hier een uniek exemplaar.

Deze *Materia Medica* verscheen voor het eerst in 1082 als bewerking van eerdere medische werken en was samengesteld door Tang Shenwei. In 1108, het tweede jaar van de periode Dagan, verscheen de eerste Keizerlijke uitgave. Korte daarna, in 1117, het zevende jaar van de periode Zhenghe, verscheen al een herziene Keizerlijke versie. En in 1249 verscheen weer een herziene versie daarvan met dezelfde titel als onze editie. Onze editie heeft in de marge als verkorte titel: *Daguan bencao* 'Wortels en Kruiden uit de periode Dagan', maar dit is niet correct. De Dagan editie was verdeeld in 31 delen in plaats van 30, en verschilde ook in andere opzichten van de Zhenghe editie. De uitgever heeft waarschijnlijk uit marktoverwegingen dit als verkorte titel gekozen.

Van omstreeks 1100 tot 1600 was dit boek de toonaangevende *Materia Medica* in China. Het was destijds een heel modern boek en stond op een veel hoger peil dan vergelijkbare boeken in het westen (Needham). In 1596 verscheen een nieuwe *Materia Medica*, de beroemde *Bencao gangmu* van Li Shizhen (1518-1593). Maar deze eerdere *Materia Medica* uit de Song dynastie is daarna nog wel herdrukt. De laatste mij bekende herdruk dateert uit 1993, in de vereenvoudigde karakters van de Volksrepubliek China, met uitgebreide noten en artikelen over bibliografische achtergronden.

Laatste pagina met nawoord gedateerd 1468.

Het jaartal is waarschijnlijk erbij geschreven door J.J. Hoffmann (1805-1878). De Chinese datum is het vierde jaar van de periode Chenghua (1465-1487). In de (halve) rechter marge staan de onjuiste verkorte titel *Daguan bencao*, het deelnummer en folionummer, en de naam van de uitgeverij Fuchuntang. Helemaal links staat de correcte volledige titel met het woord 'einde'. [THYSIA 1596].

K. Kuiper, ed. *Catalogue of Chinese and Sino-Western Manuscripts in the Central Library of Leiden University*. Leiden 2005.

Codices manuscripti 33 is te koop voor € 35,- bij de receptie van de Universiteitsbibliotheek Leiden.

Slechts één compleet exemplaar bekend

Het Sinologisch Instituut heeft ook drie delen van deze Fuchuntang editie (delen 4, 20 en 21). Andere delen bevinden zich verspreid over verschillende plaatsen in Europa. De Oxfordse bibliothecaris David Helliwell heeft een lijst daarvan op internet geplaatst. In totaal zijn nu 14 van de 30 delen bekend, die zich bevinden in Cambridge (deel 3), Leiden en Parijs (?) (deel 4), Bodleian (deel 5), Rostock (deel 6), Bern (deel 7) (beschreven in J. Needham, *Science and civilisation in China*, v. 6, pt. 1, Botany, pp. 291-298), Bodleian (deel 11), Parijs (delen 15-19), Leiden (delen 20-21), Thysiana (deel 30). Hieruit blijkt dat waarschijnlijk slechts één compleet exemplaar Europa heeft bereikt. Dat moet voor 1632 zijn geweest, het jaar van inschrijving van deel 7 in de bibliotheek van Bern.

Uit het bezit van Christiaan Rumphius

Esther Mourits heeft uitgezocht dat deel 30 in 1648 door Johan Thysius is gekocht uit de veiling van de boeken van Christiaan Rompf of Rumphius (1580-1645), hofarts van de prinsen Maurits en Frederik Hendrik. Daarvoor werd het toen enorme bedrag van 5 gulden en 18 stuivers betaald. Het is niet bekend waar Rumphius het boek vandaan had.

Wel is bekend dat in de vroege 17de eeuw boeken geveild werden die de VOC uit Oost Azië had meegebracht. Er is in 1605 een speciale veiling van Chinese boeken geweest door de Amsterdamse boekverkoper Cornelis Claesz, waarvan ook een gedrukte catalogus heeft bestaan die nog niet is teruggevonden. Deze boeken waren volgens Bert van Selm (*Quaerendo* 1983, pp. 247-259) waarschijnlijk afkomstig van de Portugese kraak 'Santa Catarina' die in 1603 in de Straat van Malakka was gekaapt en die vooral bekend is vanwege de veilingen van zijde en 'kraak' porselein in 1604 en 1605. Deze boeken werden als curiositeit verkocht en de delen van meerdelige werken werden waarschijnlijk los geveild. Mogelijk is onze *Materia Medica* afkomstig van deze veiling.

Veel van de door de VOC naar Europa gebrachte Chinese boeken zijn uiteindelijk terechtgekomen in de Bodleian Library in Oxford, waar ze bekend staan onder de naam 'Amsterdam corpus'. Ze staan allemaal op de lijst van David Helliwell, met vermelding van bekende andere delen in andere bibliotheken. (<http://www.bodleian.ox.ac.uk/users/djh/17thcent/17thnew.htm>)

HORA EST!

Het proefschrift in de schijnwerper

Van 8 december 2005 tot 4 februari 2006 is in de Universiteitsbibliotheek Leiden een tentoonstelling te zien over het verschijnen dissertatie door de eeuwen heen, met uiteraard speciale aandacht voor de Leidse collectie dissertaties.

Per jaar ronden in Nederland ruim duizend wetenschappers hun proefschrift af. Vervolgens verdedigen ze hun arbeid van jaren dan tijdens een het academische ritueel van één uur dat promotieplechtigheid heet. Slechts weinigen weten dat de promotie terugrijpt op een middeleeuws wetenschappelijk gebruik: de disputatio.

In de Universiteitsbibliotheek Leiden zijn meer dan een half miljoen proefschriften aanwezig. Deze proefschriften komen deels van Nederlandse universiteiten, deels van vele buitenlandse universiteiten (vooral uit Frankrijk en Duitsland). Er zijn er honderden bij die meer dan vier eeuwen oud zijn. Het aantal in Leiden aanwezige proefschriften is zelfs zo groot, dat pas dit jaar de proefschriften zijn ontdekt van een twintigtal beroemde Nobelprijswinnaars en wetenschappers, zoals

Albert Einstein, Marie Curie-Sklodowska, Max Weber, Robert Oppenheimer, Luigi Pirandello, Max Planck en Niels Bohr.

Het begeleidende boekje *Hora est! On Dissertations* is een Engelstalige publicatie over het verschijnen dissertatie en verschijnt in de serie Kleine publicaties van de Leidse Universiteitsbibliotheek (deel 71). In het boekje wordt zowel aandacht geschonken aan de disputatio in de Middeleeuwen als aan de elektronische dissertatie in de 21e eeuw. De bijdragen zijn geschreven door Olga Weijers (KNAW), Joseph Freedman (Alabama State University), Douwe Breimer, Marten Hofstede, Jet Katgert, Trudi Noordermeer en Jos Damen.

De tentoonstelling is te bezichtigen in de Tielehal van de Universiteitsbibliotheek Leiden, Witte Singel 27, tijdens de openingsuren van de bibliotheek.

Abraham Delfos, 'Een der heren Studenten die Anno 1775 te Leyden met de Kap gepromoveerd zijn, in deze kleding naar 't leven getekend', tekening, 1775 [Collectie Academisch Historisch Museum, Leiden].

Scaliger en de vlo van Catherine des Roches

W.P. Gerritsen (Scaliger-hoogleraar)

In Leiden wordt Josephus Scaliger in ere gehouden als een van de grootste geleerden van zijn tijd. Als opvolger van de al even beroemde Justus Lipsius heeft hij, met zijn boeken en met zijn onderwijs, luister verleend aan de jonge universiteit, die hij van 1593 tot zijn dood in 1609 heeft gediend. Minder bekend is dat Scaliger, vóór zijn Leidse jaren, ook als dichter van zich heeft doen spreken. In dit artikel gaat het om een van zijn gedichten – een verrassend vers over een pikant onderwerp.

Geleerde en Neolatijs dichter

Josephus Scaliger was in 1540 als Joseph de l'Escalle geboren in het stadje Agen in Zuid-Frankrijk, niet ver van Bordeaux. Na aldaar het befaamde Collège de Guyenne te hebben bezocht, kwam de jonge Joseph in de leer bij zijn vader, de geleerde Julius Caesar Scaliger, die zijn zoon dagelijks een Latijns opstel liet maken en voordragen. Schriftelijke en mondelinge beheersing van het Latijn was in die dagen het paspoort voor een carrière in de wetenschap. Ook met de Latijnse poëzie was hij al gauw vertrouwd. Zijn vader, die aan jicht leed, had de gewoonte om 's nachts, als hij niet kon slapen, Latijnse gedichten te maken, soms ter lengte van wel 200 verzen, die hij dan in zijn geheugen vasthield om ze de volgende ochtend aan zijn zoon te dicteren. Later, als student in Parijs, leerde Joseph zichzelf Grieks door Griekse schrijvers in het Latijn en Latijnse in het Grieks te vertalen. Met behulp van dezelfde autodidactische methode wist hij kennis van het Hebreeuws en het Syrisch te verwerven, waaraan hij later nog een reeks andere oosterse talen toevoegde. Naar de overtuiging van zijn tijdgenoten had niemand voor Scaliger een zo encyclopedische kennis van zowel het westelijke als het oostelijke deel van de Oude Wereld bezeten. Bij een grondige scholing in de klassieke letteren hoorde in die tijd ook de vaardigheid in het schrijven van Latijnse poëzie in navolging van de grote Romeinse lyrische dichters. Vaak ging het daarbij om amoureuze gedichten in een stijl die door de lyriek van Petrarca (1304-1374) in de mode was gekomen. Ook op dit gebied heeft Scaliger zich bewogen. Er zijn aanwijzingen dat hij als jonge man met zijn Latijnse vertalingen naar gedichten van Petrarca aansluiting heeft gezocht bij de Pléiade, een groep Franse dichters rond Pierre de Ronsard, die in hun Franse en Neolatijs poëzie de idealen van de Renaissance trachtten te verwezenlijken.

Catherine des Roches

In het jaar 1579 vonden in Poitiers de zogenaamde Grands-Jours plaats, een reeks rechtzittingen van een reizend tribunaal dat allerlei geschillen kwam beslechten die door de jarenlange godsdienstige twisten onopgelost waren gebleven. Een deputatie van het Parlement van Parijs, met in

Paullus Merula, *Portret van Josephus Justus Scaliger*,
Olieverf op paneel, 1597. 63 x 50 cm [Icones Leidenses 28].

haar kielzog een schare advocaten en procureurs, kwam naar Poitiers om recht te spreken. De procedures namen enkele maanden in beslag. Veel leden van de toenmalige, humanistisch gevormde juridische elite van Frankrijk beoefenden als liefhebberij de dichtkunst. In Poitiers woonden de Dames des Roches, moeder en dochter, allebei gerenommeerde dichters, die een salon hielden waar zij geestverwanten plachten te ontvangen. In de aanloopfase van de Grands-Jours maakte de beroemde advocaat Étienne Pasquier zijn opwachting bij de Dames des Roches. Hij werd ontvangen door Catherine des Roches, de dochter, en raakte onmiddellijk in de ban van haar charme en esprit. Anderhalf uur lang converseerden zij geanimeerd over een veelheid van onderwerpen. Juist op het moment dat er een stilte dreigde te vallen, ontwaarde Pasquier in het décolleté van Catherine een vlo 'qui s'estoit parquée au beau milieu de son sein'. Onmiddellijk greep hij zijn kans. Schertsend merkte hij op dat dit kleine beestje blijk gaf van intelligentie en durf: intelligentie omdat het een zo bekoorlijk plekje had uitgekozen, durf omdat er moed voor nodig was zich zo in het zicht te vertonen. Hij bood aan de vlo te vangen, wat zij met een grapje van de hand wees. Waarop hij haar voorstelde dat hij de vlo in een gedicht zou vereeuwigen – op voorwaarde dat zij hetzelfde zou doen. Catherine des Roches aanvaardde zijn aanbod en uitdaging met een glimlach. Enkele dagen later kwam Pasquier haar zijn gedicht aanbieden. Het begon met de regels:

Puce qui te viens percher
 Dessus cette tendre chair,
 Au milieu des deux mammelles
 De la plus belle des belles.....

Catherine had niet lang nodig om Pasquier van repliek te dienen met een even lang en even galant gedicht in dezelfde versvorm als het zijne. En daarbij bleef het niet. Het nieuws van de pikante uitwisseling ging als een lopend vuurtje door Poitiers, en de ene na de andere dichter kwam zijn vlogedicht in de salon van de Dames des Roches ten gehore brengen. In allerlei genres en versvormen, in het Frans, Latijn, Italiaans en Spaans, zelfs in het Grieks, werd de vlo bezongen. De Latijnse en Griekse bijdragen inspireerden vaak weer andere dichters tot het maken van Franse bewerkingen. Op veel gedichten heeft Catherine geantwoord. Deze hype (zo zouden we het nu

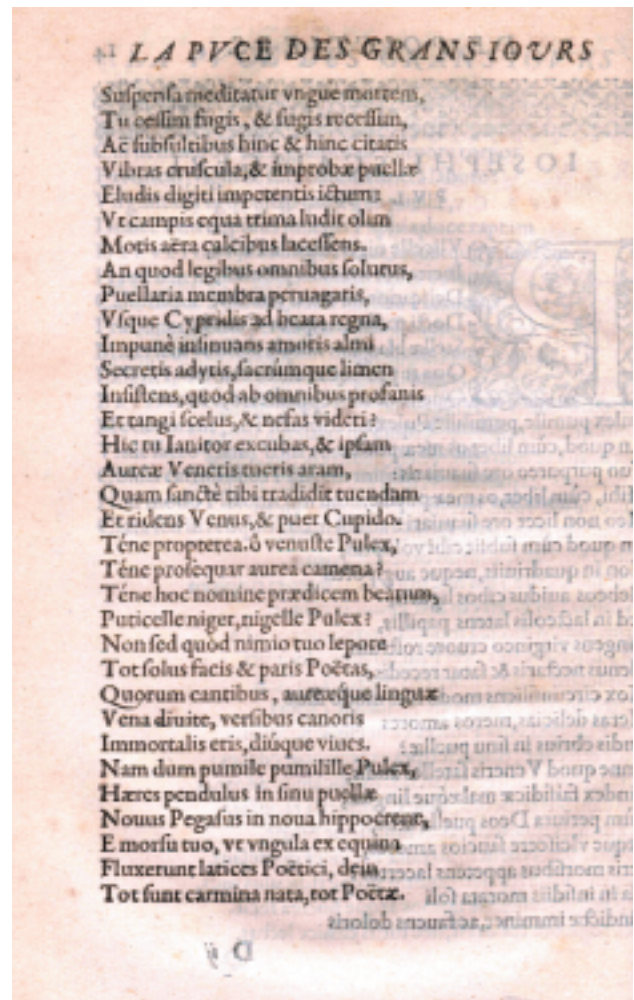
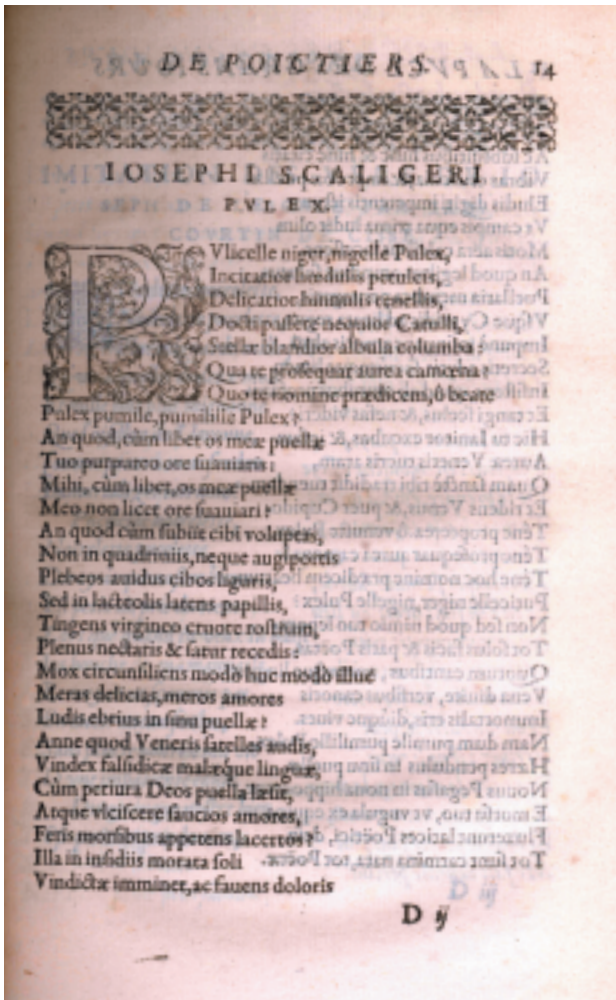
noemen) staat in de Franse literatuurgeschiedenis bekend als 'La Puce de Catherine des Roches'. De complete verzameling, die meer dan dertig gedichten telt, werd in 1583 door de uitgever Abel l'Angelier in Parijs uitgegeven.

Scaligers 'Pulex'

Toen de Grands-Jours met hun poëtische 'side-show' in Poitiers werden gehouden, verbleef Scaliger als een soort inwonend geleerde op een naburig kasteel van de adellijke familie De Chasteignier de la Roche-Pozay. Met zijn vriend, de arts François de Saint-Vertunien, behoorde hij tot de kennissenkring van de Dames des Roches. Bij hun ontvangsten waren zij meermalen te gast. Of Catherine des Roches Scaliger heeft uitgenodigd aan het poëtische steekspel deel te nemen, of dat hij spontaan een bijdrage heeft geleverd, is niet bekend. Duidelijk is wel, dat hij zich er niet met een plichtmatig versje van heeft afgemaakt, maar

De vlo

- 1 Vloetje zwart, jij donkerkleurige vlo,
 vlugger dan een stootgraag bokje,
 liefelijker dan een teer veulentje,
 ondeugender dan de mus van de geleerde Catullus,
 5 bekoorlijker dan de witte duif van Stella,
 met wat voor goudgerand poëem zal ik je vereren?
 Wat voor naam moet ik je geven, jou gelukzalig
 beestje,
 vloetje klein, minuscule vlo?
 Omdat jij, als je daar zin in hebt, met je donkerrode
 mondje
 10 de mond van mijn meisje kust, terwijl het mij, als ik
 daar zin in heb,
 niet vergund is de mond van mijn meisje te kussen?
 Of omdat jij, als je honger krijgt,
 niet op straathoeken en in steegjes
 een armelijk kostje bijeenscharrelt,
 15 maar je verschuilt tussen melkwitte borstjes,
 en daar je bekje kleurt met maagdelijk bloed,
 waarna je je, volgezogen met nectar, verzadigd
 terugtrekt,:
 om kort daarop weer heen en weer te springen,
 en dronken van pure verrukkingen, van pure liefde,
 20 rond te dartelen op de borst van mijn meisje?
 Of omdat je het hulpje van Venus genoemd wordt,
 dat straffen uitdeelt voor niet nagekomen beloften?
 Als mijn meisje, door haar woord niet gestand te doen,
 de goden heeft gekwetst,
 neem jij wraak voor haar afwijzing van mijn liefde,
 25 en belaag je haar bovenarmen met je gemene beten.
 Zij, van haar kant, loert vanuit een hinderlaag,
 alleen maar op wraak, en aangespoord door de pijn
 beraamt zij vol spanning je dood met haar nagel;
 maar jij vlucht weg, deinst terug
 30 en met snelle sprongen, heen en weer,
 rep je je pootjes, en ontwijk je de klap
 van de aanvallende hand van het boze meisje,
 zoals een jonge merrie die rondsprint in de wei
 en de lucht geselt met het slaan van haar hoeven.
 35 Of omdat jij, zonder naar wetten te luisteren,
 rondzwerft over het lichaam van het meisje,
 tot aan de zalige regionen van de Cyprische godin,
 en ongestraft doordringt tot in het geheime heiligdom
 en de heilige drempel betreedt
 40 waarvan elke aanraking door een oningewijde
 als een misdaad en een zware zonde beschouwd wordt.
 Daar bescherm jij als poortwachter
 het altaar van de gouden godin van de liefde
 dat de lachende Venus en de knaap Cupido
 45 jou hebben toevertrouwd om het rein te houden.
 Zou ik je hierom, o liefelijke vlo,
 vereren met een goudgerand gedicht?
 Zou ik je op grond hiervan gelukzalig noemen,
 Vloetje zwart, donkerkleurige vlo?
 50 Nee! Maar wèl omdat jij alleen
 door je overrompelende bekoorlijkheid
 zoveel dichters maakt en baart ,
 door wier liederen, met hun rijke stroom
 van gouden taal,
 door wier melodieuze verzen,
 jij onsterfelijk zult zijn, en lang zult leven.
 55 Want terwijl jij, kleine, minuscule vlo,
 je hangend vastklemt aan de borst van het meisje,
 zijn, als een nieuwe Pegasus uit een nieuwe
 Hippocreen,
 uit jouw beet, zoals uit de paardenhoef,
 poëtische vloeistoffen gevloeid, waaruit
 60 zoveel liederen zijn voortgekomen en zoveel dichters.

Het gedicht *Pulex* door Josephus Justus Scaliger in: *La puce de Madame Des-Roches, qui est un recueil de divers poèmes grecs, latins et françois, composez par plusieurs doctes personages aux Grans Jours tenus à Poitiers l'an 1579*, ed. Jacques de Sourdai. Parijs, Abel l'Angelier 1583
[Koninklijke Bibliotheek, Den Haag 763 D 6, f. 14 v-14 r].

een heus (zij het quasi-serieus) lofdicht, zestig verzen lang, aan de vlo heeft gewijd. Men zou dit gedicht kunnen omschrijven als een ironisch rollenspel waarin drie 'personen' zijn betrokken: de vlo, de minnaar en het meisje. De dichter, de 'ik' van het gedicht, speelt de rol van de minnaar van het meisje, dat zijn liefde niet beantwoordt. Met afgunst moet hij vaststellen dat de vlo zich bij het contact met het lichaam van zijn geliefde veel meer kan veroorloven dan zijn hem, haar minnaar, wil toestaan. Ten tweede: de vlo, die door de minnaar met jalouse bewondering wordt afgeschilderd als een bekoorlijk wezen dat genietend ronddartelt over het lichaam van het meisje en zich voedt met haar bloed. In opdracht van Venus, de godin van de liefde, treedt de vlo op als politie-agent en als bewaker van de intiemste plek van haar lichaam. En als derde: het meisje dat als straf voor haar afwijzing van de minnaar wordt gebeten door de vlo, op wie zij vergeefs jacht maakt. Deze amoureuze driehoek is ingebed in een reeks retorische vragen. De 'ik', die de vlo toespreekt, vraagt zich af wat nu de voornaamste reden is waarom de vlo als gelukkig geprezen dient te worden. Drie mogelijke argumenten worden overwogen, maar het definitieve

antwoord volgt pas in de laatste tien verzen: net als in de antieke mythologie het gevleugelde paard Pegasus met zijn hoefslag de bron van de Muzen deed ontspringen, zo heeft de vlo met zijn beten een overvloed aan fraaie poëzie te voorschijn gebracht. Aan deze gedichten heeft het diertje (en daarmee ook de dichters die het hebben bezongen) de onsterfelijkheid te danken.

Scaligers 'Pulex' is een briljant gedicht, frivool, maar ook kunstig, geestig, en zelfs sensueel. Het verwijst subtiel naar de antieke lyriek (Catullus, Martialis) en laat in zijn visie op de liefde zien dat de dichter volledig vertrouwd was met de conventies van de Petrarkistische poëzie zoals die in de zestiende eeuw opgeld deden. De ernstige geleerde treedt hier voor het voetlicht met de lier van de minnedichter. Geeft zijn gedicht ook moderne poëziefhebbers nog iets te genieten? Om de kennismaking ermee te vergemakkelijken laat ik hierbij een enigszins vrije vertaling volgen. Collega Chris Heesakkers is zo vriendelijk geweest een eerdere versie van commentaar te voorzien. Ik sta bij hem in het krijt voor heel wat verbeteringen, maar ben voor de eindversie uiteraard alleen zelf verantwoordelijk.

Legaat Van Wijk revisited

Jan Paul Hinrichs

Een biografie krijgt pas inhoud als ook de omgeving van de geportretteerde persoon ingevuld kan worden. Daarvoor zijn brieven van en aan de hoofdpersoon essentiële bouwstenen. In de Leidse universiteitsbibliotheek bevindt zich het archief van Nicolaas van Wijk (1880-1941), de eerste Leidse hoogleraar in de Balto-Slavische talen. Generaties slavisten hebben met teleurstelling kunnen constateren dat er zich bitter weinig correspondentie bevindt in dit archief. We leren uit Van Wijks aantekeningenschriften en fichiers in het archief (UBL BPL 3163 t/m 3172) weinig over het enorme netwerk aan contacten dat hij in Oost-Europa had opgebouwd. De vraag is: zouden Van Wijks nagelaten boeken hier nog enig licht op kunnen laten schijnen?

Een van de grootste legaten ooit

De boekerij van Van Wijk is een van de grootste legaten die de Universiteitsbibliotheek Leiden ooit ontving. Verslagen uit 1941 spreken van ongeveer zeventuizend boekdelen. Er zaten veel meerdelige werken bij, zodat het aantal titels fors lager ligt. Boeken op het gebied van de slavistiek werden na catalogisering voorzien van signatuur 'SLAVIC'. In het magazijn staan deze negentig meter boeken in dertien kasten bij elkaar onder de signaturen Sl. 1 t/m 2842 en 3135 t/m 3137 (Sl. 2843 t/m 3134 betreffen Slavische boeken uit het Legaat Mr. A.J.A. van Son uit 1945 die bij Van Wijks boeken zijn geplaatst). Voor 1941 had de UB vrijwel niets op het gebied van de slavistiek. Nu bezat zij ineens een hoogwaardige en zeer actuele collectie, die na de oorlog grootschalig kon worden uitgebreid.

Via de U-CAT, de Leidse bibliotheekcatalogus, zijn de met het signatuur Sl. voorziene titels uit het Legaat Van Wijk terug te vinden en aan te vragen. Een compleet overzicht van het legaat krijgt men zo niet. Op de Slavische studiezaal staat namelijk een groot aantal boeken uit Van Wijks bezit die zijn voorzien van een studiezaalsignatuur. Men ontdekt ze door in oudere banden op zoek te gaan naar het ex-libris 'Legaat Prof.Dr. N. van Wijk 1941'. Daarnaast zijn een aantal Slavische titels verspreid in het magazijn terechtgekomen. Zo vindt men een Tsjechische vertaling van Herman de Mans *Het wassende water* onder het signatuur Sl., maar heeft een Tsjechische vertaling van Frederik van Eedens *Johannes Viator* een 'gewoon' magazijnsignatuur.

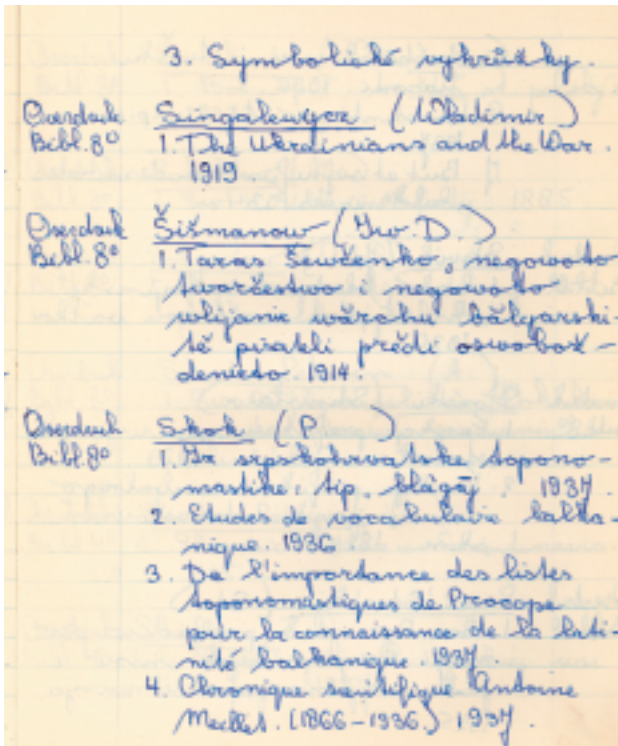
Anoniem, *Jeugdportret van Nicolaas van Wijk*, pastel. s[Universiteitsbibliotheek Leiden].

Plaktitels in loodzware boekdelen

Boeken uit het legaat die met slavistiek niets te maken hebben, zijn ook verspreid in het magazijn geplaatst. Zoeken daarnaar lijkt onbegonnen werk, maar een leidraad biedt *Nieuwe boeken en varia: catalogus van nieuwe aanwinsten en opnieuw gecatalogiseerd oud bezit, aangevangen door Pieter Anton Tiele*: loodzware boekwerken waarin van 1868 tot 1966 in volgorde van catalogisering alle titelbeschrijvingen zijn geplakt die waren opgenomen in de oude gedrukte catalogus, de zogenaamde Leidse boekjes. Zo vertelt het steeds van data voorziene plakwerk uit de oorlogsjaren dat de eerste titels uit het Legaat Van Wijk al op 5 augustus 1941, enkele maanden na Van Wijks dood, zijn gecatalogiseerd. Dat het hier om boeken van Van Wijk gaat, blijkt niet uit de titelbeschrijvingen, maar uit zoekacties die men aan de hand daarvan kan ondernemen: bijvoorbeeld door plaktitels over Indo-Europese taalwetenschap aan te vragen waarvan men kan *vermoeden* dat Van Wijk ze bezat. Dankzij de plakboeken zijn gemakkelijk enige tientallen niet-Slavische titels met het ex-libris van Legaat Van Wijk te achterhalen. Alles bij elkaar heb ik op de diverse plaatsen ook ca. 170 boeken met auteursopdrachten aan Van Wijk aangetroffen. Achteraf kan men wel betreuren dat het legaat indertijd niet bij elkaar is gehouden. Maar in 1941 had men wel wat anders aan het hoofd dan te denken aan de belangen van een toekomstige biograaf.

Een bijzonder geval is Sl. 3136. Onder deze signatuur vindt men veertien portefeuilles met allerlei materiaal over de Slavische wereld dat niet apart is gecatalogiseerd. Het

Dr. Jan Paul Hinrichs, vakreferent Balto-Slavische talen aan de UB, is auteur van het boek *Vader van de slavistiek. Leven en werk van Nicolaas van Wijk (1880-1941)* dat onlangs bij Uitgeverij Bas Lubberhuizen verscheen. Volgend jaar verschijnt van dit boek ook een Engelse uitgave.

Een van de door Wils Huisman bijgehouden schriftjes met een overzicht van de overdrukken uit de collectie Van Wijk [BPL 3172].

gaat daarbij om krantenknipsels, losse tijdschriftnummers en allerlei brochures, folders en studieprogramma's die Van Wijk kennelijk vooral van buitenlandse reizen had meegenomen. Deze stukken zijn op land geordend (Tjecho-Slowakije, Bulgarije, enz.). In enkele 'algemene' portefeuilles zijn om onduidelijke redenen ook stukken geplaatst die vlak na de oorlog op de UB ontvangen zijn en waarmee men kennelijk geen raad wist. Zo bevindt zich tussen Van Wijks spullen ook een brochure over de Argentijnse economie uit 1947.

De laatste restanten van de Leidse boekjes

In de buurt van deze portefeuilles trof ik in het gesloten magazijn twee schriften aan die afkomstig zijn van Wils Huisman (1914-1979), een oud-studente van Van Wijk die na de oorlog de eerste vakreferente voor slavistiek aan de UB was. Op deze schriften, die geen stempels of barcodes bevatten en vermoedelijk nooit onder de ogen van een lener zijn gekomen, staat het signatuur Sl. 3136 geschreven. Dat is misleidend, want de schriften bevatten de alfabetische lijst van overdrukken uit het bezit van Van Wijk die in de Leidse overdrukkencollectie zijn opgenomen. De titels van deze overdrukken vindt men in de zelden geraadpleegde 'groene' boekjes van de overdrukkencatalogus, een van de laatste restanten van de Leidse boekjes die te raadplegen is in de Noordhal van de UB. Daar is de herkomst niet uit de beschrijving op te maken. Maar via de schriften kan men dus wel te weten komen welke overdrukken uit Van Wijks bezit stammen.

De schriften blijken geen complete beschrijving van Van

Wijks overdrukken te bevatten. Zo zijn geen overdrukken van Nikolaj Trubeckoj vermeld, de befaamde Russische taalkundige uit Wenen die met Van Wijk correspondeerde. Er staan echter wel Trubeckoj-overdrukken in de boekjes van de overdrukkencatalogus. Bij aanvraag krijgt men dan overdrukken met opdrachten van Trubeckoj aan Van Wijk. Andermaal valt dan te betreuren dat in 1941 niet alle overdrukken bij elkaar zijn geplaatst, zoals dat in het UB-magazijn wel is gebeurd met materiaal van twee bekende personen uit Van Wijks biografie, de neerlandicus J. Verdam en de KB-bibliothecaris W.G.C. Bijvanck.

De overdrukkencatalogus bevat ook meer dan honderd titels van artikelen van Van Wijk zelf. Op deze manier konden heel gemakkelijk twee perifeer verschenen artikelen van Van Wijk worden achterhaald, die in de bibliografieën van zijn werk uit 1942 en 1988 ontbreken. Niemand zou op het idee komen naar Van Wijks artikelen te zoeken in jaargangen van het classicieblad *Hermeneus* of in *Asiakirjoja yliopistoasioissa*, een mededelingenblad van de universiteit van Helsinki, maar onze overdrukkencatalogus bood de titels op een verborgen plekje al decennia aan. De Leidse boekjes en de plakboeken die de titels daaruit bevatten, kunnen dus ook in ons digitale tijdperk heel nuttig zijn.

Nieuwe bronnen

Het Legaat Van Wijk bleek uiteindelijk veel groter en gevarieerder te zijn dan ik lange tijd had gedacht. Voor het gemak van de lener zijn de in geen enkele catalogus vermelde schriften van Wils Huisman onlangs overgeplaatst naar de handschriftencollectie van Van Wijk waar ze onder signatuur BPL 3172 nu voor iedereen zijn in te zien. Juist omdat Van Wijk zelf maar weinig correspondentie heeft nagelaten, zijn deze schriften belangrijk voor een onderzoek naar zijn netwerk in Oost-Europa en de wereld van de slavistiek. Uiteindelijk kunnen de overdrukken én de opdrachtexemplaren uit zijn bibliotheek weer leiden naar brieven van Van Wijk die in buitenlandse bibliotheken worden bewaard. En daar kan het onderzoekers uiteindelijk om te doen zijn.

Colofon

Omslag is een uitgave van de Universiteitsbibliotheek Leiden en het Scaliger Instituut.

De redactie bestaat uit Jos Damen, Kasper van Ommen, Jef Schaeps, Arnoud Vrolijk en Geert Warnar.

Redactieadres: *Omslag* (secretariaat),
Postbus 9501, 2300 RA Leiden

Vormgeving: TopicA, Antoinette Hanekuyk, Leiden

Druk: Karstens, Leiden

ISSN 1572-0160

URL <http://ub.leidenuniv.nl/gids/vrienden/omslag/>

e-mail omslag@library.leidenuniv.nl

Van de oplettende lezer

Olga van Marion

‘Geestigen zwier van Ovidiaansch briefschryven’ Leids Vondel-handschrift in proefschrift over *Heldinnenbrieven*

Tweëntwintig stuivers betaalde de Amsterdamse koopman Gerard van Papenbroeck voor een handschrift van de door hem zo bewonderde dichter Joost van den Vondel (1587-1679). Het bundeltje dichtbeschreven pagina's met de mischien toen al bruin geworden, regelmatige letters van Vondel was aangeboden op een veiling in de meimaand van 1725, die plaatsvond in een van de huizen waar Vondel vroeger zelf gewoond had, 'Op de Cingel in den Witten Molen'. De koop is in de veilingcatalogus vastgelegd; het ging om 'Nazoos Heldinnebrieven, met Vondel's eigen hand geschreven', aangeschaft door 'Hr. Papenbroeck'.

En de bovengenoemde som van tweeëntwintig stuivers was misschien niet zo veel voor deze vermogende koopman, maar wel een bedrag waarvoor een arbeider in die tijd twee dagen moest werken.

Van Papenbroeck is niet de enige dankzij wie het handschrift van Vondel vanuit Amsterdam hier in de Leidse Universiteitsbibliotheek terecht is gekomen. De eerste vermelding treffen we aan in *Het Leven van Joost van den Vondel* (1682), waarin biograaf Geeraerd Brandt een direct verband legt tussen het handschrift en Vondels *Brieven* van martelaressen uit 1642, de heldinnenbrieven van twaalf bekende vrouwelijke martelaren uit de rooms-katholieke traditie. Het handschrift bevat namelijk een vertaling van de oudste voorbeelden voor dergelijke heldinnenbrieven: de *Heroides* van de klassieke dichter Ovidius ('Nazoos Heldinnebrieven'); volgens Brandt zou het vertalen daarvan een middel van Vondel zijn geweest om 'den geestigen zwier van zulk Ovidiaansch briefschryven in 't hoofd te krygen'.

Joost van den Vondel, *Versio neerlandica Ovidii Heroidum*. Met in de linkermarge de mededeling 'Geschreven met Vondels eigen handt'. [Pag 12].

Toch was Brandt niet de eerste bezitter van het handschrift na Vondels dood. Dat was Agnes Block, een geleerde schilderes, getrouwd met een neef van Vondel, met wie de dichter altijd zeer bevriend is geweest en bij wie hij vele jaren lang elke vrijdag te gast was. Block heeft het handschrift in de jaren '90 van de zeventiende eeuw met het oog op een eventuele uitgave afgestaan. Hoewel zij geleerd was en voldoende vermogen bezat om schilders opdrachten te geven en een buitenhuis te laten bouwen aan de Vecht, was het blijkbaar niet mogelijk dat ze het werk van haar oom zelf uitbracht. De begunstigde, een zoon van biograaf Geeraerd Brandt, gaf het handschrift op zijn beurt door aan de Amsterdamse dichter en corrector David van Hoogstraten, die in 1716 een uitgave bezorgde. Dat was echter wel een erg grondige bewerking van Vondels origineel. Per pagina heeft Van Hoogstraten tientallen 'fouten' in het werk geconstateerd en verbeterd, en de lege plekken heeft hij ijverig en geheel naar eigen inzicht aangevuld.

Toen Van Hoogstraten overleed, werd zijn bibliotheek geveild en zo kwam het handschrift in 1725 terecht bij Gerard van Papenbroeck, die het vervolgens schonk aan de Leidse Universiteitsbibliotheek. Daar kan iedereen met liefde voor Vondel het van het stof der eeuwen ontdoen en bestuderen.

Olga van Marion (1961) studeerde Theologie en Nederlands in Leiden. Ze is historisch letterkundige en promoveerde 6 oktober jl. op het proefschrift *Heldinnenbrieven. Ovidius' Heroides in Nederland* (de handelseditie verscheen tegelijkertijd bij Vantilt). Eerder publiceerde ze onder meer over Tesselschade Roemers, Govert Bidloo, Johanna Othonia, Jan Baptista Wellekens, Gysbert Japix en Lucretia van Merken. Ze doceert bij Nederlandkunde/Dutch Studies in Leiden en bij Neerlandistiek aan de Universiteit van Amsterdam.